

Вплив біржової торгівлі на розвиток ринку деревини в Україні

Травень 2023

Павло Мартишев

Марія Богонос

KSE

Center for Food
and Land Use Research
at Kyiv School of Economics

Використані позначення та викладення матеріалу в цьому інформаційному продукті не означають висловлення будь-якої думки Центру досліджень продовольства і землекористування Київської школи економіки (KSE Агроцентр) щодо правового статусу або рівня розвитку будь-якої країни, території, міста чи району, або їхніх органів влади, або щодо делімітації їхніх кордонів чи меж.

Погляди, висловлені в цьому інформаційному продукті, належать автору(ам) і не обов'язково відображають погляди чи політику KSE Агроцентру.

Матеріали третіх осіб. Користувачі, які бажають повторно використовувати матеріали з цієї роботи, що належать третім особам, такі як таблиці, текст або зображення, несуть відповідальність за визначення того, чи потрібен дозвіл на таке повторне використання, а також за отримання дозволу від власника авторських прав. Ризик претензій, пов'язаних з порушенням прав на будь-який компонент твору, що належить третій стороні, покладається виключно на користувача.

Інформаційні продукти KSE Агроцентру доступні на сайті <https://agrocenter.kse.ua>

Інформаційною базою для дослідження є відкрита інформація (державна статистика, статті, статутні документи товарних бірж), а також інтерв'ю з галузевими стейкхолдерами (лісові господарства, деревообробні підприємства, галузеві асоціації, представники товарних бірж, профільні органи державної влади). Водночас приватна інформація, пов'язана з операційною діяльністю товарних бірж, не використовувалася.

1. Вступ: роль товарних бірж	4
2. Аналіз регулювання ринку деревини в Україні.....	6
3. Процес біржової торгівлі деревиною в Україні.....	10
Акредитація	11
Заповнення заяви-анкети на сайті та завантаження копій документів	11
Комплаєнс процедури та належна перевірка	12
Ідентифікація та верифікація клієнта.....	13
Набуття членства на товарній біржі та отримання доступу до ЕТС	13
Агентська програма	14
Підготовка біржових торгів	16
Проведення біржових торгів та підведення їхніх підсумків.....	18
Моніторинг	20
Аналітична підтримка	24
Поставка товару	25
Оплата товару.....	27
4. Вплив запуску біржової торгівлі на вирішення проблем ринку деревини.....	30
5. Оцінка економічного ефекту запуску біржової торгівлі деревиною.....	34
6. Перспективи вдосконалення системи біржової торгівлі.....	37
7. Висновки.....	41

1. Вступ: роль товарних бірж

У 2009 році економісти ООН у своєму дослідженні біржової торгівлі в країнах з перехідною економікою показали, що організовані товарні біржі є одним з драйверів розвитку локальних сировинних ринків (UNCTAD 2009¹). Зосередження торгівлі сировинними товарами в рамках організованого майданчика є критично важливим у несформованому інституційному середовищі, оскільки функціонал бірж компенсує слабкість інституцій (суди, права власності тощо). Крім того, становлення повноцінного біржового ринку має ряд важливих **економічних ефектів** для розвитку відповідних секторів економіки, зокрема:

- Зниження транзакційних витрат на пошук контрагента, його перевірку, підписання торговельного договору;
- Підвищення ліквідності та, як наслідок, можливість швидко укласти угоду;
- Прозоре ціноутворення (ціна відображає фактичний попит та пропозицію);
- Контроль виконання договорів шляхом сплати початкової та варіаційної маржі учасниками біржі;
- Можливість хеджувати (страхувати) цінові ризики;
- Збільшення фінансування сектору (компанії стають більш надійними позичальниками коли вони можуть хеджувати цінові ризики);
- Ефективна алокація ресурсів у галузі (фірми, які були прибутковими лише за рахунок непрозорого ціноутворення на ринку, тепер змушені підвищувати власну ефективність або йти з ринку).

Проведене у 2023 році дослідження консалтингової компанії McKinsey вказує на посилення важливості товарних бірж у розвитку сировинних секторів з точки зору глобальної сек'юритизації (підвищення ролі фінансового капіталу у розвитку реальних секторів економіки). При цьому головним трендом розвитку біржових майданчиків впродовж найближчого майбутнього експерти вбачають продовження об'єктивного процесу **консолідації** (укрупнення) товарних бірж: більш ліквідні майданчики будуть все більш конкурентними за рахунок **ефекту масштабу** (McKinsey 2023²). Експерти відзначають важливість поняття **«розумного масштабу»** (smart scale), яке передбачає розширення портфелю біржових продуктів. Впровадження різних типів біржових контрактів дозволяє більш ефективно вирішувати завдання для окремих категорій ринкових гравців.

Особливо важливе значення біржова торгівля відіграє для тих секторів, які створюють природну ренту. Одним з таких секторів є лісова галузь, оскільки в більшості країн ліси знаходяться у державній власності (UNECE 2019³) та є частиною національного багатства.

¹ UNCTAD. (2009). Development Impacts of Commodity Exchanges in Emerging Markets. Report of the UNCTAD Study Group on Emerging Commodity Exchanges. Link: https://unctad.org/system/files/official-document/ditccom20089_en.pdf

² McKinsey. (2023). The future of commodity trading. Link: <https://www.mckinsey.com/industries/electric-power-and-natural-gas/our-insights/the-future-of-commodity-trading>

³ UNECE. (2019). Who owns our forests? Forest ownership in the ECE region. Link: https://unece.org/fileadmin/DAM/timber/meetings/2018/20181214/unece-ownership_extract-draft.pdf

Оскільки деревина та ліси є національним багатством та суб'єктом державної власності в Україні, даний звіт має на меті оглянути процес становлення регулювання ринку деревини в Україні та проаналізувати вплив запровадження біржової торгівлі на ринок та сектор деревини.

2. Аналіз регулювання ринку деревини в Україні

Починаючи з проголошення незалежності, український ринок деревини характеризувався низькою простежуваністю обігу лісоматеріалів⁴ та складнощами у встановленні справедливої ринкової ціни⁵. Подібна ситуація пояснювалася тим, що фактично досі існувала радянська система державних лісових господарств⁶. Ціни на деревину формувалися не на відкритому та ліквідному ринку, а за прямими домовленостями між покупцем та продавцем, які могли мати корупційний характер⁷. Існування тіньового ринку деревини знижувало податки, сплачені учасниками ринку, та обмежувало рентабельність деревообробних підприємств, які працювали легально та закуповували сировину за вищими цінами⁸.

Встановлення **мораторію на експорт лісу-кругляка** у 2015 році⁹ знизило чорний експорт необробленої деревини, сприяло накопиченню сировини всередині країни та активному зростанню внутрішньої переробки¹⁰. З метою боротьби з тіньовим ринком у 2019 році був впроваджений **електронний облік деревини** шляхом затвердження **Порядку проведення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів**¹¹. Порядком було запроваджено обов'язкове ведення електронного обліку деревини власниками лісів та постійними лісокористувачами України. Крім того, даний законодавчий акт визначав, що електронний облік деревини ведеться відповідно до **Інструкції з ведення електронного обліку деревини**, розробленої **Державним агентством лісових ресурсів України (Держлісагенством)** та затвердженої Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України. Збирання, зберігання, обробка і захист інформації про походження, заготівлю та реалізацію деревини забезпечується **Єдиною державною системою електронного обліку деревини (ЄДСЕОД)**. Адміністратором цієї системи є **державне підприємство «Лісогосподарський інноваційно-аналітичний центр» (ДП «ЛІАЦ»)**. Дане підприємство надає можливість перевірити наявність документів, що підтверджують законність заготівлі деревини шляхом надання доступу до таких інструментів:

- **сервісу «Ліс у смартфоні»**, який надає вільний доступ до онлайн-карти рубок з можливістю перевірки їх законності та наявності відповідного лісорубного квитка;
- **онлайн перевірки реалізації лісоматеріалів** за: унікальним номером бирки, прикріпленої до колоди дерева; номером товаро-транспортної накладної; номером транспортного засобу.

Впровадження системи електронного обліку деревини посилило прозорість ринку, але все ще не вирішувало проблеми несправедливого ціноутворення, оскільки ефективні механізми торгівлі не були розвинені. Починаючи з 2007 року, урядом проводилися спроби впорядкувати процес реалізації необробленої деревини, шляхом продажу її на аукціонних торгах в рамках **товарних бірж**¹², розташованих в обласних центрах і створених відповідно до Закону України «Про товарну

⁴ <https://glavcom.ua/news/minekologiji-ocinilo-obsyag-nezakonnih-virubok-lisu-726442.html>

⁵ <https://interfax.com.ua/news/blog/702379.html>

⁶ http://www.fleg.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/Forest_Governance_Assessment.pdf

⁷ https://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2114/preventing_corruption_forest_sector_jul2014.pdf

⁸ <https://eu4business.org.ua/uploads/20/09/01/c1508d4ba7f7b391ea276b27055f23cf.pdf>

⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-viii#Text>

¹⁰ <http://www.ier.com.ua/ua/publications/articles>

¹¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1142-2019-%D0%BF#Text>

¹² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0164-07#Text>

біржу».

Водночас біржова торгівля характеризувалася рядом недоліків.

- 1. Недостатнє регулювання правил продажу деревини.** Були відсутні єдині вимоги до правил продажу. Лісгоспи мали можливість вирішувати на свій розсуд які партії виставляти на торги, а які продавати по прямим договорам. Наявність такого арбітражу створювала викривлення і ризику корупції. Крім того, були відсутні нормативно закріплені вимоги щодо надання послуг з організації торгів деревиною, стандарти щодо захисту інформації про торги та їх учасників, вимоги звітування та розкриття інформації, а також можливості застосовувати санкції за неправомірну діяльність.
- 2. Можливість реалізації деревини через прямі договори.** Враховуючи, що державні лісові господарства монопольно виконують функцію заготівлі деревини, спосіб реалізації деревини через прямі договори продовжує створювати нерівномірний доступ до ресурсів, а відтак, і можливості для корупції, зловживань та неефективного використання ресурсів. Реорганізації потребує і сам підхід до управління державними лісовими господарствами.
- 3. Відсутність відкритих даних та статистики про продаж деревини.** Дані про торги (учасники, обсяги реалізації, ціни) були закритими, що підвищувало непрозорість біржової діяльності.
- 4. Здійснення державними лісовими господарствами функції переробки** обмежувало (та продовжує обмежувати в поточний час) доступ приватного бізнесу до ресурсу.
- 5. Відсутність контролю за виконанням торгів.** Законодавством та регламентами бірж не було передбачено відповідальність за розірвання договорів. Тому біржовий та позабіржовий ринки характеризувалися частими випадками порушення зобов'язань¹³.
- 6. Сірий ринок деревини.** Класичними прикладами сірого ринку були **фіктивні біржові торги**, результат яких відомий заздалегідь та торги, які мали штучні обмеження для вільного ціноутворення¹⁴.
- 7. Низька ліквідність та непрогнозованість біржових торгів.** Особливі труднощі відчував великий бізнес, який не міг придбати **великі обсяги однорідної продукції**. Іншою проблемою було **придбання менш розповсюджених порід дерев** (дуб, бук, осика, ялиця, граб, ясен) через низькі обсяги реалізації на біржах та непрозорість ціноутворення.

Важливим елементом розвитку ринку деревини став запуск організованих товарних ринків, які мали функціонувати у відповідності до кращих європейських практик та стандартів діяльності. Прогрес у технології організації торгів був досягнений у 2019 році, коли були запуснені перші експериментальні електронні аукціони з продажу необробленої деревини¹⁵.

У липні 2021 року набули чинності **закони України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» та «Про товарні біржі»**. Основним результатом прийняття даних законів стало створення правової основи для функціонування організованих товарних ринків (товарних бірж). Повноваження по регулюванню, контролю та нагляду за товарними біржами були надані **Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР)**. Законами України «Про ринки

¹³ <https://eba.com.ua/yak-rynok-derevyny-vidreaguye-na-skasuvannya-moratoriyu/>

¹⁴ https://biz.censor.net/resonance/3296131/hto_bude_prodavaty_lis_na_milyardy_gryven

¹⁵ <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizaciyu-eksperimentalnogo-pr-a1178>

капіталу та організовані товарні ринки» та «Про товарні біржі» визначались вимоги до товарних бірж та необхідність отримання ними **ліцензії** НКЦПФР для продовження професійної діяльності на організованих товарних ринках, а саме діяльності з торгівлі продукцією на товарних біржах. НКЦПФР на сайті публікує реєстр учасників організованих товарних ринків – товарних бірж, який містить актуальну інформацію про всіх суб'єктів, які мають право організовувати та проводити біржові торги на підставі ліцензії НКЦПФР¹⁶. У 2021 році ліцензії отримали ТОВ «Українська енергетична біржа», ТОВ «Українська універсальна біржа» та ПАТ «Українська міжбанківська валютна біржа». У 2022 році ліцензія для останньої біржі була відмінена.

З метою подальшого нормативного врегулювання ринку деревини, групою депутатів України було розроблено проект закону України **«Про ринок деревини»** (реєстраційний номер 4197-д)¹⁷, який 18 листопада 2021 Верховна рада України прийняла за основу в першому читанні. Даний законопроект спрямований на комплексне врегулювання відносин, пов'язаних з купівлею-продажом деревини, а також на визначення правових, економічних та організаційних засад функціонування ринку деревини. Зокрема, законопроект передбачає:

- Регламентацію правил проведення електронних торгів деревиною.
- Створення єдиного лісового порталу для інформаційного забезпечення ринку деревини.
- Модернізацію системи моніторингу обігу деревини через декларування операцій з деревиною та виробами з деревини.
- Підвищення прогнозованості заготівлі деревини через оприлюднення річного плану заготівлі деревини Держлісагенством.
- Впровадження обов'язковості надання публічного доступу до інформації про продаж деревини та пиломатеріалів (ціни, обсяги) задля формування рівних умов для доступу всіх покупців до деревини.
- Встановлення відповідальності власників лісу та постійних лісокористувачів за відмову постачати покупцям визначену договором купівлі-продажу деревину.
- Відділення функцій деревообробки від державних лісових господарств до 1 січня 2025 року.
- Проведення продажу деревини виключно через електронні аукціони та **на умовах оферти** (за виключенням окремих випадків).

Прийняття закону «Про ринок деревини» стане одним зі структурних компонентів реалізації **Державної стратегії управління лісами України до 2035 року**¹⁸, прийнятій наприкінці 2021 року.

Наприкінці 2021 року Кабінетом Міністрів України була прийнята **постанова №1433 «Про затвердження переліку видів продукції, торгівля якими здійснюється виключно на організованих товарних ринках»**¹⁹, відповідно до якої деревина включена до переліку видів продукції, торгівля якими здійснюється **виключно на організованих товарних ринках (тобто товарних біржах)**.

Слабким місцем все ще залишалася організаційна складова державного управління сектору. Перш

¹⁶ <https://www.nssmc.gov.ua/reiestr-profesiinykh-uchasnykiv-rynky-kapitalu-ta-orhanizovanykh-tovarnykh-rynky/#tab-5>

¹⁷ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72719

¹⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#n369>

¹⁹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-2021-%D0%BF#Text>

за все, вона полягала у **багатофункціональності Держлісагенства**, яке виконувало одночасно контрольну, моніторингову, регуляторну, природоохоронну та управлінську функцію. Це породжувало конфлікт інтересів та корупційні ризики²⁰. У вересні 2022 року була прийнята **постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реформування управління лісової галузі»²¹**, яка передбачала реструктуризацію Держлісагенства. Зокрема, було утворене **єдине державне підприємство «Ліси України»** шляхом злиття державних лісогосподарських підприємств, які належали до сфери управління Держлісагенства. Подібна централізація була направлена на зниження корупційних ризиків та посилення простежуваності процесу заготівлі та реалізації деревини²².

Таким чином, реформування ринку деревини в Україні базується на трьох основних елементах: 1) інституційному середовищі (законодавча база та організаційна структура управління); 2) інформаційній інфраструктурі (технології підвищення прозорості ринку); 3) уніфікованих правилах гри для учасників ринку, справедливе ціноутворення.

²⁰ https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/12/KSE_Rinok_derevini_ta_lisomaterialiv.pdf

²¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-2022-%D0%BF#Text>

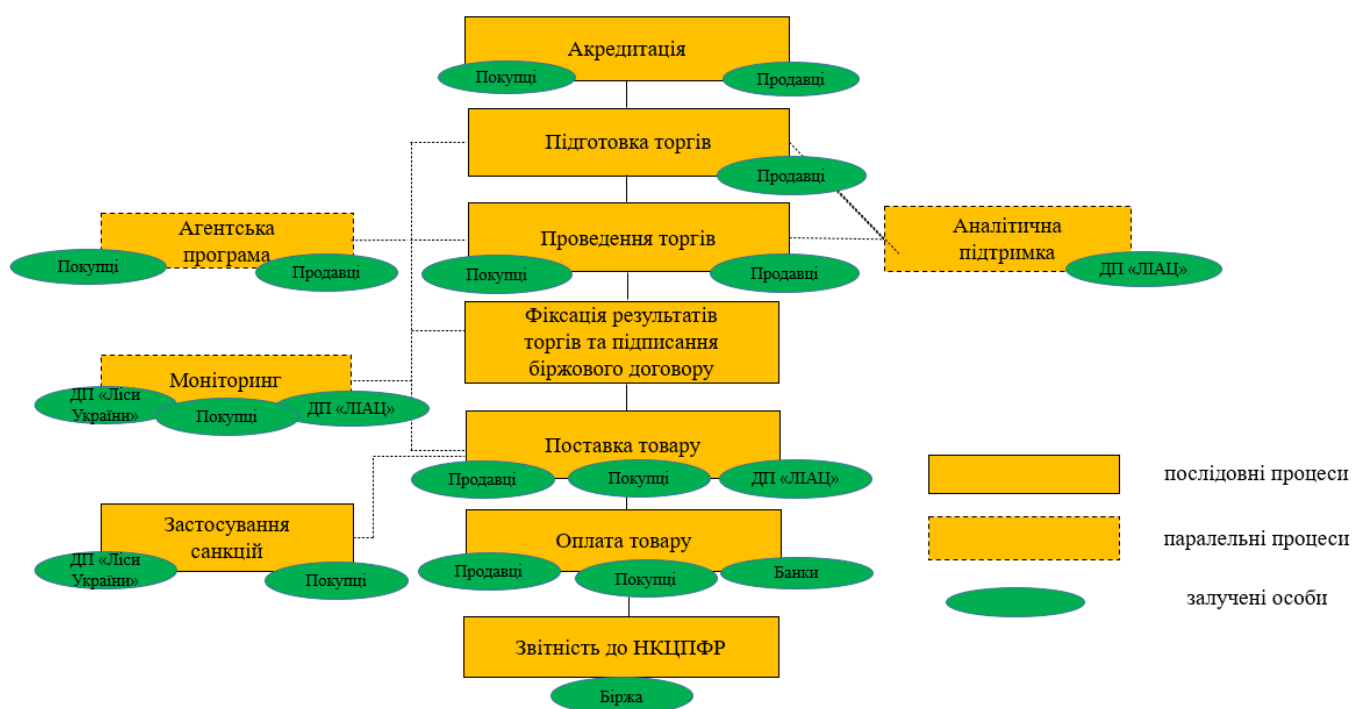
²² <https://www.openforest.org.ua/212027/>

3. Процес біржової торгівлі деревиною в Україні

Дана секція здійснює огляд основних етапів біржової торгівлі деревиною на базі профільного законодавства (зокрема, Закон України «Про товарні біржі»²³, Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання реформування управління лісової галузі»²⁴, Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»²⁵, Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження переліку видів продукції, торгівля якими здійснюється виключно на організованих товарних ринках»²⁶, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України) та внутрішніх документів товарних бірж²⁷, які на даний час мають право здійснювати професійну діяльність на організованих товарних ринках – ТОВ «Українська енергетична біржа» («УЕБ») та ТОВ «Українська універсальна біржа» («УУБ»).

Біржова торгівля деревиною включає в себе ряд процесів, які охоплюють період від встановлення ділових відносин та допуску клієнта (учасника торгів/члена біржі) на товарну біржу (далі – акредитація) до виконання біржового договору (оплати та поставки деревини) (рис. 1).

Рис. 1. Етапи біржової торгівлі деревиною

Джерело: візуалізація авторів

²³ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 10, ст.139, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12#Text>

²⁴ Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання реформування управління лісової галузі» від 7 вересня 2022 р. № 1003, Київ, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1003-2022-%D0%BF#Text>

²⁵ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 31, ст. 268, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

²⁶ Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження переліку видів продукції, торгівля якими здійснюється виключно на організованих товарних ринках» від 30 грудня 2021 р. № 1433, Київ, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-2021-%D0%BF#Text>

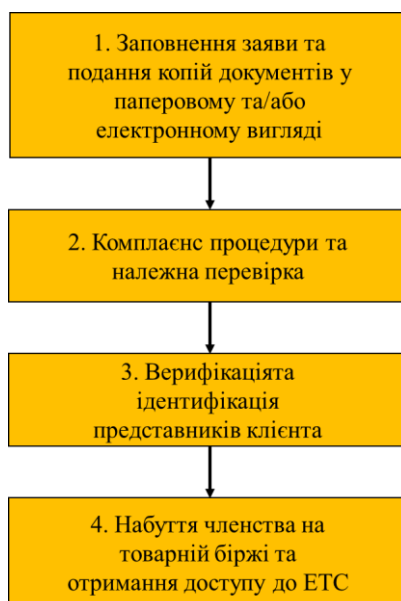
²⁷ УЕБ – Документи, <https://www.ueex.com.ua/rus/documents/>, УУБ – Документи, <https://www.uub.com.ua/dokumenty/>

Акредитація

Акредитація на товарній біржі – це комплекс заходів та процедур, спрямованих на набуття статусу члена біржі та статусу учасника біржових торгів на товарній біржі. Основним завданням акредитації є ідентифікація, верифікація та належна перевірка клієнта з метою недопущення до торгів осіб (юридичних та фізичних) залучених до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму, фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення і т.п. Процес акредитації регулюється рядом нормативно-правових актів, зокрема законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»²⁸, законом України «Про товарні біржі»²⁹, Положенням про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку³⁰, а також правилами та внутрішніми документами товарних бірж, які розкривають та деталізують процеси, встановлені нормами чинного законодавства.

Послідовність етапів акредитації, на українських ліцензованих біржах схематично зображена на рис. 2.

Рис. 2. Етапи акредитації клієнта

Джерело: візуалізація авторів

Розглянемо більш детально кожен з етапів.

Заповнення заяви-анкети на сайті та завантаження копій документів

Потенційні клієнти (резиденти й нерезиденти), вони ж заявники, на сайті заповнюють **електронну**

²⁸ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2020, № 25, ст.171, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

²⁹ Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 10, ст.139, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12#Text>

³⁰ Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Рішення 11.03.2021 № 176, Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19 квітня 2021 р. за № 532/36154, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0532-21#n18>

заяву-анкету, у якій розкриваються наступні дані: інформація про заявника; банківські реквізити; інформація про керівника заявника; інформація про особу, яка буде виконувати повноваження брокера. Крім того, потенційні клієнти завантажують сертифікат відкритого ключа (**електронний підпис**) брокера. Після заповнення усіх обов'язкових полів заяви-анкети потенційні клієнти, які є резидентами – юридичними особами, завантажують **копії документів**, згідно переліку, основними з яких є: виписка або витяг з єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; статут підприємства; баланс та звіт про фінансові результати за останній звітний період; витяг з реєстру платників ПДВ або свідоцтво платника єдиного податку; наказ (рішення) про призначення керівника заявника; паспорт та довідка про присвоєння ідентифікаційного номеру керівника заявника та особи, що буде виконувати повноваження брокера.

Якщо потенційний клієнт є нерезидентом та подає документи, викладені іноземною мовою, то ці документи повинні бути перекладені українською мовою із засвідченням підпису перекладача та легалізовані. Існує три **форми легалізації документів для їх використання на території України**: консульська легалізація; апостиль; легалізація згідно міжнародних домовленостей між країнами. Дві останні форми легалізації є найбільш розповсюдженими³¹.

Заповнена заява-анкета та завантажені документи опрацьовуються менеджером товарної біржі, після чого на електронну адресу клієнта надходять дані для доступу до **персонального кабінету акредитації** та посилання на сам кабінет. У персональному кабінеті міститься інформація про статус компанії, відображається статус завантажених документів, банківські реквізити. У випадку, якщо в процесі акредитації певні документи потребуватимуть доопрацювання, оновлений їх варіант потрібно завантажувати саме в цей кабінет. Також в цей кабінет завантажуються всі зміни у документах, що виникають у процесі діяльності клієнта.

Комплаєнс процедури та належна перевірка

Після подання документів клієнтом та отримання доступу до персонального кабінету акредитації, відповідальними працівниками здійснюється **належна перевірка (фінансовий моніторинг)** та проводяться **комплаєнс процедури**. Згідно Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», товарні біржі є суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Належною перевіркою є заходи, що включають:

- встановлення кінцевого бенефіціарного власника клієнта або його відсутності, у тому числі отримання структури власності з метою її розуміння та даних, що дають змогу встановити кінцевого бенефіціарного власника;
- проведення заходів з верифікації особи власника;
- встановлення та розуміння мети та характеру майбутніх ділових відносин;
- проведення на постійній основі моніторингу ділових відносин та фінансових операцій

³¹ На даний момент членами-нерезидентами бірж є представники Польщі, Туреччини, Естонії, Литви, Латвії, Великобританії, Німеччини, Молдови, Угорщини, Румунії, Словацької Республіки.

клієнта щодо відповідності таких фінансових операцій наявній у суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про клієнта;

- забезпечення актуальності отриманих та існуючих документів, даних та інформації про клієнта;
- та ідентифікацію та верифікацію клієнта та його представників.

В процесі належної перевірки та комплаєнсу перевіряються, зокрема: подані документи для розуміння їх достовірності; судові справи, пов'язані з клієнтом; зв'язки клієнта з національними публічними діями; репутація клієнта; структура власності; фінансовий стан; мета та характер майбутніх ділових відносин; наявність клієнта та/або його керівництва, учасників, кінцевих бенефіціарних власників у санкційних списках. Окрема увага приділяється наявності зв'язків з державами, що здійснюють збройну агресію проти України у значенні, наведеному у статті 1 Закону України «Про оборону України». Також клієнти перевіряються на зв'язки між собою та з клієнтами, на яких Біржею накладені санкції.

Ідентифікація та верифікація клієнта

Одним із етапів належної перевірки (див. попередню главу) клієнта є заходи з ідентифікації та верифікації його представників.

Ідентифікація включає в себе заходи по встановленню особи шляхом отримання її ідентифікаційних даних. При проведенні ідентифікації фізичної особи відповідальна особа біржі має встановити: прізвище, ім'я та (за наявності) по батькові, дату народження, номер (та за наявності - серію) паспорта громадянина України (або іншого документа, що посвідчує особу та відповідно до законодавства України може бути використаний на території України для укладення правочинів), дату видачі та орган, що його видав, відомості про місце проживання або місце перебування, реєстраційний номер облікової картки платника податків, номер (та за наявності - серію) паспорта громадянина України, в якому проставлено відмітку про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, чи номер паспорта із записом про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків в електронному безконтактному носії, унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі (за наявності).

Окремий перелік даних, що має бути встановлений існує для фізичних осіб-підприємців, юридичних осіб, а також нерезидентів (фізичних та юридичних осіб).

Верифікацією є заходи по перевірці (підтвердженню) належності відповідній особі отриманих ідентифікаційних даних, що дає змогу встановити кінцевих бенефіціарних власників чи їх відсутність. Верифікація може бути проведена в три способи:

- особиста присутність;
- відеоверифікація онлайн;
- верифікація за допомогою застосунку Дія.

Набуття членства на товарній біржі та отримання доступу до ЕТС

Після завершення перевірок біржова комісія виносить рішення стосовно допущення або

недопущення клієнта до торгів. Відмітимо, що за існуючими клієнтами ведеться моніторинг, їх інформація постійно актуалізується у базі даних відділу акредитації.

Після завершення верифікації клієнта на вказану в анкеті електронну адресу надсилається лист з рішенням уповноваженого органу про надання (або не надання) в оренду біржового місця. В листі знаходяться вкладення – договірний пакет, який потрібно підписати та оформити належним чином, а також перелік документів, які необхідно надіслати на біржу протягом п'яти робочих днів з моменту отримання листа. Після цього клієнт отримує персональні параметри для доступу до електронної торгової системи та стає членом товарної біржі.

Значення процесу акредитації:

Дослідження³² у сфері due diligence вказують на позитивну роль попередньої перевірки контрагентів в успішності операцій купівлі-продажу активів. Відповідно, та вважаючи на процедури акредитації описані вище, можна зробити висновок, що:

- ✓ Недопущення на біржу компаній з сумнівною репутацією та непрозорою структурою власності знижує ризик проведення тіньових операцій у процесі торгівлі.
- ✓ Виявлення та аналіз пов'язаності клієнтів між собою та визначення рівню контролю над такими клієнтами однієї особи, або групи осіб, має важливе значення. За умови недопущення таких структур до торгів, спроби впливу на процес ціноутворення на ринку деревини зменшуються.
- ✓ Швидка та прозора процедура залучення компаній-нерезидентів сприяє підвищенню ліквідності українського ринку пиломатеріалів (нерезиденти не мають права придбавати деревину).

Агентська програма

Приймаючи активну участь у ринковій трансформації економіки України та маючи на меті бути в постійному конструктивному діалозі з учасниками ринку, ліцензовані товарні біржі поглиблюють свою присутність в регіонах, впроваджуючи партнерську **Агентську програму**. Її метою є надання висококваліфікованих послуг інформаційно-консультаційного супроводу учасникам біржових торгів, захист та представлення інтересів учасників торгів та біржі у регіонах, підтримання відносин та ведення переговорів з учасниками ринку, підвищення іміджу товарних бірж.

Порядок та умови співпраці товарної біржі та агентів розглянемо на прикладі ТОВ «Українська Універсальна Біржа» (далі – ТОВ «УУБ»).

Умови співпраці агента та ТОВ «УУБ» регулюються:

- Окремим внутрішнім документом біржі – Положенням щодо регулювання взаємовідносин

³² Див. наукові публікації щодо впливу перевірки контрагентів, наприклад: Harvey and Lusch (1995): Expanding the Nature and Scope of Due Diligence, Journal of Business Venturing 10, 5-21, <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=efeb09d1f38630a783b2282606b5063a8debd1b>; Schilling-Vacaflor and Lenschow (2021): Hardening foreign corporate accountability through mandatory due diligence in the European Union? New trends and persisting challenges, Regulation and Governance <https://doi.org/10.1111/rego.12402>

між товарною біржою та Агентом за напрямком «Необроблена деревина та пиломатеріали»;

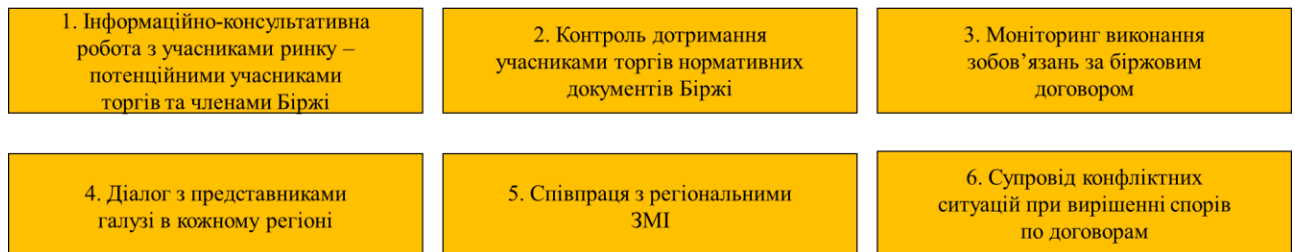
- Регламентом з організації та проведення біржових торгів з купівлі-продажу необробленої деревини та пиломатеріалів на товарній біржі; та
- Агентським договором.

Для отримання статусу агента ТОВ «УУБ» та укладення агентського договору в рамках партнерської програми, кандидату (агенту) необхідно пройти ряд перевірок на відповідність критеріям товарної біржі, визначеним внутрішніми документами біржі, та задовольнити щонайменше наступні **вимоги**:

- Мати достатнє кадрове забезпечення, залежно від ресурсності областей, по яким агент має намір надавати послуги біржі.
- Мати необхідне програмне та інформаційно-технічне забезпечення (ліцензійне програмне забезпечення Microsoft Windows, Linux чи Mac OS; веб-браузери; пакет програм Microsoft Office; антивірусне програмне забезпечення; швидкий інтернет).
- Забезпечити знання співробітниками агента норм чинного законодавства України, що регламентує функціонування ринку деревини, біржову торгівлю, а також положень внутрішніх документів біржі, що підтверджується успішним складанням тестових завдань.

Функціонал агентської програми ТОВ «УУБ» зображений на рис. 3.

Рис. 3. Основні функції агентів ТОВ «УУБ» за напрямком «Необроблена деревина та пиломатеріали»

Джерело: візуалізація авторів

Однією з найбільш важливих функцій агентів є моніторинг виконання учасниками торгів зобов'язань за укладеними за результатами біржових торгів біржовими договорами, а також у попередженні їх порушень, яка полягає у взаємодії з відділом моніторингу ТОВ «УУБ», вивченні та аналізі проблемних кейсів, надсиланні запитів учасникам торгів стосовно проблемного кейсу, оформленні результатів перевірки інформації та отриманих на запит документів, підготовці агентського звіту, здійсненні заходів, направлених на попередження порушення сторонами договору (учасниками торгів) своїх зобов'язань, оперативному реагуванні на порушення умов біржового договору його сторонами, а також у випадку наявності спірних питань – виїзді на огляд партії товару, що підлягає відвантаженню на умовах укладеного біржового договору.

Значення агентської програми:

Агентські структури ліцензованих товарних бірж в тому числі створювалися на основі реструктуризованих регіональних товарних бірж. Це дозволило проводити торги на регіональному рівні

- ✓ Активна співпраця з продавцями та переробниками на місцевому рівні сприяє збільшенню кількості членів біржі та їх активність на біржовому ринку.
- ✓ Залучення агентів до процесу моніторингу знижує ризики невиконання учасниками торгів зобов'язань, зокрема, непідписання учасниками торгів біржових договорів та вирішення спірних ситуацій, що виникають при виконанні зобов'язань з поставки за біржовим договором.
- ✓ Консультативна робота з клієнтами (учасниками торгів) підвищує їх рівень кваліфікації, стимулює швидке впровадження інновацій біржової торгівлі у повсякденну роботу учасників ринку.
- ✓ Інформаційна підтримка клієнтів (учасників торгів) щодо останніх змін у законодавстві про ринок деревини та біржову торгівлю, у внутрішніх документах біржі, вимогах до учасників торгів, або нових продуктах, що пропонуються біржею, забезпечує максимальну прозорість діяльності товарної біржі.

Підготовка біржових торгів

Перед проведенням біржових торгів відбувається етап підготовки, у який активно задіяні біржа та агенти (у випадку їх залучення). В рамках торгівлі необробленою деревиною та пиломатеріалами виділяють торги з наступними термінами поставки необробленої деревини або пиломатеріалів:

- в межах поточного календарного кварталу, в якому відбудуться біржові торги;
- в межах календарного кварталу, наступного за тим, в якому відбудуться біржові торги.

Внутрішніми документами бірж передбачено, що у випадку проведення біржових торгів необробленою деревиною або пиломатеріалами за технологією одностороннього аукціону³³ учасниками торгів є:

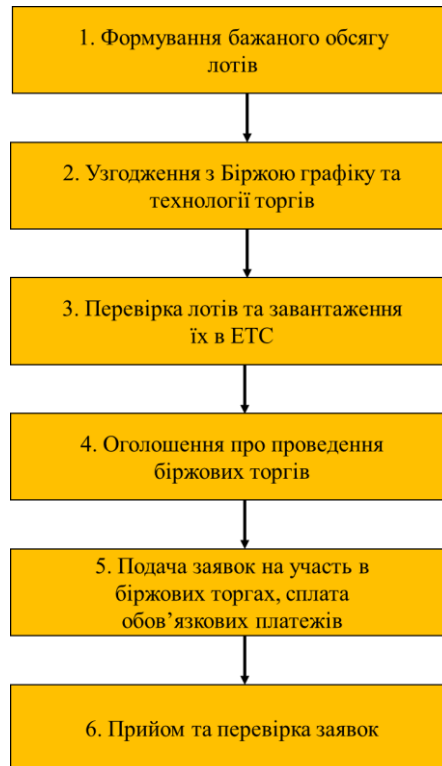
- ініціатор аукціону (продавець - в аукціонах з продажу або покупець – в аукціонах з купівлі);
- учасники аукціону (покупці – в аукціонах з продажу або продавці – в аукціонах з купівлі).

Так, ініціаторами аукціону з продажу необробленої деревини виступають продавці – постійні лісокористувачі, власники лісів, інші суб'єкти господарювання, які здійснюють заготівлю деревини на території України у порядку, встановленому чинним законодавством України, та виявили намір продати необроблену деревину на аукціонах. Покупцями необробленої деревини є виключно резиденти України. Валютою торгівлі є гривня. Процес підготовки та проведення торгів регулюється

³³ Односторонній аукціон – аукціон, у торгах за яким може брати участь лише один продавець, що є ініціатором аукціону, та необмежена кількість покупців за умови дотримання ними вимог регламенту аукціону (Постанова Кабінету Міністрів України від 5 червня 2019 р. N 499 (Київ) «Про затвердження Порядку проведення електронних аукціонів з продажу електричної енергії за двосторонніми договорами та Порядку відбору організаторів електронних аукціонів з продажу електричної енергії за двосторонніми договорами», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/499-2019-%D0%BF#Text>

Регламентом з організації та проведення біржових торгів з купівлі-продажу необробленої деревини та пиломатеріалів на товарній біржі^{34 35}. Основні етапи підготовки біржових торгів зображені на рис. 4:

Рис. 4. Етапи підготовки біржових торгів деревиною

Джерело: візуалізація авторів

Продавці формують бажаний обсяг лотів. Лоти формуються окремо по кожній породі деревини в розрізі асортиментів та класів якості відповідно до чинних стандартів.

Продавці попередньо узгоджують з біржою графік, дату та час проведення біржових торгів. Біржа створює аукціон в торговельній системі, вказуючи вид аукціону, дату, час проведення, основні умови проведення та найменування продавця.

Лоти, сформовані ініціатором аукціону, перевіряються біржою на відповідність вимогам, що встановлені внутрішніми документами біржі, а також ДП «ЛІАЦ», що здійснює перевірку інформації з метою її коректного відображення після завершення торгів в ЄДСЕОД. Після успішного проведення всіх перевірок лоти відображаються в ЕТС та адміністратор ЕТС переводить торги на період

³⁴ Регламент з організації та проведення біржових торгів з купівлі-продажу необробленої деревини та пиломатеріалів на товарній біржі – Товариство з обмеженою відповідальністю «Українська енергетична біржа», <https://www.ueex.com.ua/files/regulations-untreated-timber-and-lumber.pdf>

³⁵ Регламент з організації та проведення біржових торгів з купівлі-продажу необробленої деревини та пиломатеріалів на товарній біржі – Товариство з обмеженою відповідальністю «Українська універсальна біржа», <https://www.uub.com.ua/files/0411-reglament.pdf>

«Прийом заявок».

Оголошення про проведення аукціонів публікуються на вебсайті біржі, сайтах агентів, що залучені до організації та проведення біржових торгів, сайтах Держлісагентства³⁶ та ДП «ЛІАЦ»³⁷, а також Telegram та Viber каналах. Повідомлення про оголошені біржові торги додатково розповсюджується агентами біржі серед зацікавлених осіб. Біржа здійснює додаткове інформування учасників ринку деревини, акредитованих на біржі за напрямком «Необроблена деревина та пиломатеріали», про оголошені біржові торги шляхом направлення інформації на їхні електронні поштові скриньки.

Для участі в аукціоні на продаж необробленої деревини учасники аукціону (покупці) авторизуються в торговій системі під власним логіном та паролем, обирають біржові торги (аукціон) та подають заявку на участь в аукціоні, яку обов'язково підписують ЕЦП. Після того як заявку подано та вона не була відхилена, ЕТС формує рахунки на оплату обов'язкових платежів (гарантійне забезпечення, винагорода товарної біржі тощо) по конкретному аукціону.

Прийом заявок на біржові торги триває до 12:00 робочого дня, що передує дню проведення біржових торгів. Після спливу цього часу заявки перевіряються біржою та допускаються до біржових торгів.

Значення етапу підготовки біржових торгів:

- ✓ Графік біржових торгів враховує торгові стратегії та плани заготівлі деревини лісових господарств. Це дозволяє створити прогнозованість ринку.

Правильно та відповідно до потреб продавців та покупців створені графіки біржових торгів мають потенціал підвищувати ліквідність ринку за рахунок концентрації вищої кількості учасників торгів в одному місці та в один час.

- ✓ На етапі підготовки торгів інформація про деревину, що пропонується для реалізації на біржових торгах, починає простежуватися в системі електронного обліку деревини. Це **дозволяє на наступних етапах реалізації відслідковувати обіг деревини.**
- ✓ Завчасне інформування та широке коло місць розміщення інформації про біржові торги, забезпечує можливість учасникам торгів налагодити **ефективне планування та безперебійну роботу.** Це є особливо важливим для проведення додаткових торгів на місцевому рівні, які не мають наперед визначеного графіку.

Проведення біржових торгів та підведення їхніх підсумків

Схема проведення біржових торгів деревиною відображена на рис. 5.

³⁶ <https://forest.gov.ua/>

³⁷ https://www.ukrforest.com/auction_next

Рис. 5. Етапи проведення біржових торгів деревиною

Джерело: візуалізація авторів

Біржові торги необробленою деревиною за технологією одностороннього англійського аукціону³⁸ на продаж відбувається за наступним алгоритмом:

В час проведення торгів в ЕТС запускається блок «Торги». Після старту торгів покупці в аукціоні на продаж мають можливість робити ставки на підвищення ціни протягом 15 хвилин. Крок торгів становить 1% від початкової ціни. Кількість кроків учасників необмежена. Якщо за 3 останні хвилини до кінця часу, відведеного для проведення торгів (15 хвилин), жоден покупець не робить ставки по конкретному лоту, то торги по даному лоту завершуються та система визначає переможцем по цьому лоту учасника, який до цього зробив останню ставку.

Після закінчення 15 хвилин, торги продовжуються по тим лотам, де учасники активно робили ставки протягом останніх 3 хвилин. Після кожної ставки ЕТС надає додаткові 3 хвилини, відображаючи по кожному лоту таймер зворотного відліку. За цей час кожен учасник, який бере участь в торгах по такому лоту, має можливість прийняти рішення чи продовжувати торги та пропонувати вищу ціну. По закінченню відліку таймера торги по лоту закінчуються та ЕТС фіксує переможця.

Відбувається обробка даних, формування результатів та підсумкових документів.

Формуються біржові (аукціонні) свідоцтва, що підтверджують факт укладення учасниками торгів біржової угоди та біржові договори (договори купівлі-продажу деревини).

Учасникам торгів надається 5 робочих днів на укладання договору, який підписується за допомогою

³⁸ Тип аукціону, який ґрунтується на встановленні мінімальної ціни як відправної, базисної для подальших торгів, у процесі яких запитувана ціна покроково збільшується і ставки відомі всім учасникам. Підсумкова ціна формується в ході торгу з останньої максимальної ціни, запропонованої одним з покупців який і стає переможцем.

ЕЦП.

Для учасників торгів формуються рахунки для оплати обов'язкових платежів згідно з положеннями внутрішніх документів біржі.

Торги з продажу пиломатеріалів відбуваються за подібним алгоритмом, але мають свої відмінності від торгів необробленою деревиною:

а) покупці не сплачують гарантійний внесок;

б) стартова ціна за кубічний метр пиломатеріалів встановлюється без врахування ПДВ, у той час як стартова ціна за кубічний метр необробленої деревини може зазначатись як з врахування ПДВ, так і без;

в) на торги допускаються нерезиденти; у випадку, коли покупцем пиломатеріалів виступає нерезидент, то ціна у біржовому (аукціонному) свідоцтві зазначається у гривні та іноземній валюті (валютах) за офіційним курсом Національного банку України (далі – НБУ) станом на день проведення аукціону;

г) у випадку, коли сторонами біржового договору виступають виключно резиденти України, то ціна договору купівлі-продажу пиломатеріалів визначається у гривні; у випадку, коли однією із сторін є нерезидент – ціна може визначатись у іноземній валюті за офіційним курсом НБУ станом на день проведення аукціону.

Значення етапу проведення торгів:

- ✓ Отримання найвищої можливої ціни за ресурс із порівняно низькою швидкістю відтворення, який є національним багатством населення країни – основоположне завдання політики торгівлі таким ресурсом. Тому відсутність обмежень у формуванні ціни на деревину в рамках проведення аукціонів дозволяє максимізувати природну ренту від лісових ресурсів.
- ✓ Автоматизація процесу торгівлі знижує адміністративні та інші витрати учасників ринку, пов'язані з підготовкою та участю у біржових торгах та укладання за їх результатами біржових договорів.

Моніторинг

Моніторинг виконання зобов'язань розпочинається після укладання біржової угоди, обов'язком за якою є укладення біржового договору на визначених умовах. Після укладення та підписання біржового договору здійснюється моніторинг виконання зобов'язань сторін такого договору.

Пріоритетним завданням моніторингу є систематична робота з учасниками ринку над підвищенням рівня виконання біржових угод та/або біржових договорів, оперативне вирішення питань, пов'язаних із таким виконанням, створення ефективних та прозорих механізмів виконання учасниками торгів своїх зобов'язань. Процес моніторингу активно автоматизується з метою зниження ризику помилки через дію людського фактору та зниження залучення фахівців біржі у процес аналізу та збору інформації про порушення зобов'язань та підготовки прийняття відповідних рішень.

Під процедуру моніторингу підпадають обов'язки учасників торгів за біржовою угодою та/або

біржовим договором у наступних випадках:

порушення зобов'язань за біржовою угодою – неукладення та непідписання біржового договору;

порушення зобов'язань за укладеним біржовим договором – у випадку коли відхилення від обсягу деревини, що має бути поставлена та прийнята сторонами біржового договору, складає більше (менше) 10%.

Закон України «Про товарні біржі» (липень 2021 року) зобов'язує біржі здійснювати контроль за виконання учасниками торгів взятих на себе зобов'язань за договором купівлі-продажу деревини.

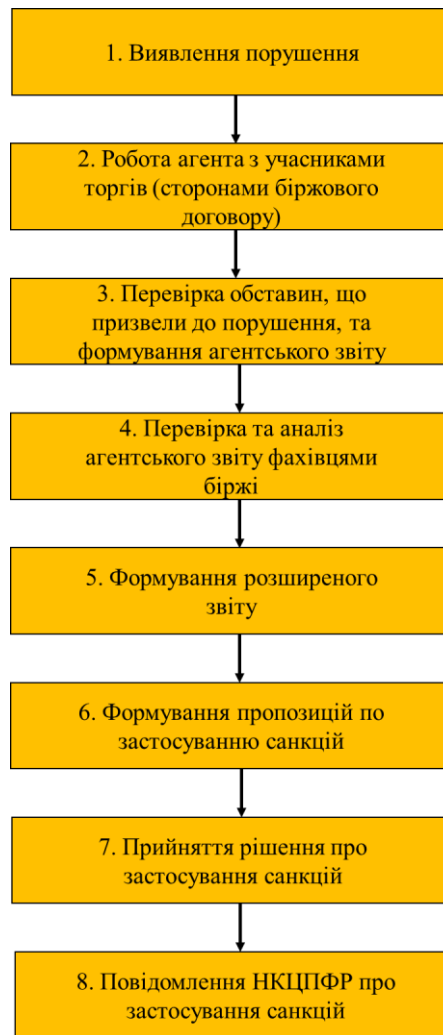
Активізація моніторингу з боку товарних бірж розпочалася у вересні 2021 року після налагодження співпраці з ДП «ЛІАЦ» – адміністратором ЄДСЕОД. Інтеграція та обмін інформацією між ЕТС товарних бірж та ЄДСЕОД дозволяє товарним біржам фіксувати порушення, пов'язані з невиконанням/неналежним виконанням біржового договору в частині поставки деревини.

Процес моніторингу складається з двох основних частин: 1) превентивні заходи, направлені на заохочення учасників торгів виконувати свої зобов'язання; та 2) заходи з контролю та фіксації порушень виконання зобов'язань, що є підставою для накладення санкцій.

Превентивні заходи моніторингу базуються на **системі попереджень та нагадувань учасникам торгів про взяті зобов'язання щодо укладення біржового договору**. Сторони біржової угоди отримують повідомлення про термін, коли має бути укладено та підписано біржовий договір. Після укладення та підписання біржового договору та при наявності підстав, що призводять або можуть призвести до невиконання сторонами зобов'язань за договором, сторонам надаються рекомендації щодо необхідності дотримання належного виконання зобов'язань за біржовим договором, з'ясування обставин, наслідком яких є або може бути невиконання зобов'язань, вплив на такі обставини, або нівелювання їх дії.

Другим компонентом моніторингу є **процес контролю та фіксації порушень**, а також накладення санкцій на порушників, що буде розглянутий на прикладі ТОВ «УЕБ». Схема цього процесу зображена на рис. 6.

Рис. 6. Етапи проведення контролю та фіксації порушень учасників торгів деревиною

Джерело: візуалізація авторів

Вказані вище етапи реалізуються наступним чином:

Відділ моніторингу (щодо автоматизації процесу моніторингу див. главу про перспективи вдосконалення біржових торгів) самостійно або за зверненням учасників торгів виявляє порушення та розпочинає процедуру з'ясування обставин, що призвели до порушення.

Інформація про виявлене порушення передається для опрацювання агенту біржі, який формує та направляє відповідні запити учасникам біржового договору для з'ясування причин та обставин, що призвели до порушення. Термін відповіді на запит для учасника торгів складає три робочі дні. Якщо відповідь не отримана у встановлений термін, агент формує повторні запити. В разі відсутності відповіді на запити агента, до такого учасника торгів можуть бути застосовані санкції за ненадання відповіді на запит агента.

Агент аналізує отримані пояснення учасників торгів та у разі необхідності уточнення інформації направляє додаткові запити учасникам торгів, термін відповіді на які становить також 3 робочі дні. Після з'ясування всіх обставин та отримання необхідних підтверджуючих документів, агент формує агентський звіт, який передає до відділу моніторингу біржі.

Відділ моніторингу аналізує та перевіряє агентський звіт на повноту інформації та наявності всіх необхідних підтверджуючих документів. У разі виявлення неповної інформації або документів відділ моніторингу повертає агенту звіт на доопрацювання.

Після отримання доопрацьованого агентського звіту, відділ моніторингу формує на його підставі розширений звіт, до якого додає зокрема таку інформацію: аналіз активності порушника на біржових торгах, загальний відсоток виконання біржових договорів, у яких порушник є стороною, наявність вже застосованих санкцій та іншу інформацію по такому учаснику. Також відділ моніторингу формує для Біржового комітету пропозиції по застосуванню санкцій за вчинене порушення для прийняття ним відповідного рішення Біржовим комітетом. Разом зі звітом такі пропозиції передаються юридичному департаменту біржі з метою юридичного супроводу та оформлення відповідного рішення Біржового комітету.

Біржовий комітет³⁹ приймає рішення про застосування або незастосування санкцій до порушника. Про прийняте Біржовим комітетом рішення інформується відділ моніторингу. Якщо приймається рішення про застосування санкцій, то юридичний відділ надає відділу моніторингу витяг про прийняте рішення біржового комітету.

Відділ моніторингу зобов'язаний протягом одного робочого дня проінформувати сторони біржового договору про застосовані санкції. Інформація про види санкцій, які застосовуються у випадках порушень розміщується у статутних документах біржі⁴⁰, які можна знайти на вебсайті останньої⁴¹ та сайті агента, залученого до проведення аукціону, за результатами якого було укладено біржовий договір, та процесу моніторингу.

Інформація про порушення учасниками торгів зобов'язань та застосування до учасників торгів санкції надається регулятору товарних бірж – НКЦПФР.

Санкції поділяються на **фінансові** (утримання частини гарантійного внеску, штраф) та **адміністративні** (відсторонення учасників торгів від участі у біржових торгах на певний термін, зупинення допуску до біржових торгів, призупинення членства на біржі, припинення членства на біржі).

Значення етапу моніторингу:

- ✓ Моніторинг порушень та контроль за виконанням зобов'язань сторонами біржових угод та/або біржових договорів має потенціал до зниження кількості порушень зобов'язань за такими угодами/договорами. Це повинно підвищувати рівень довіри учасників торгів.
- ✓ Моніторинг знижує вірогідність виникнення системного кредитного ризику на ринку деревини, оскільки через зменшення кількості дефолтів за біржовими договорами, відсоток учасників, які отримують значні збитки через невиконання їхнім контрагентом зобов'язань за біржовим договором, знижується.

³⁹ Біржовий комітет – контрольно-оперативний орган управління біржою, який обирається загальними зборами членів біржі на певний термін. Діяльність біржового комітету регламентується статутом біржі та профільним законодавством (зокрема Законом України «Про товарну біржу»).

⁴⁰ <https://www.ueex.com.ua/files/new-rules-ueex-010721.pdf?1682751369>

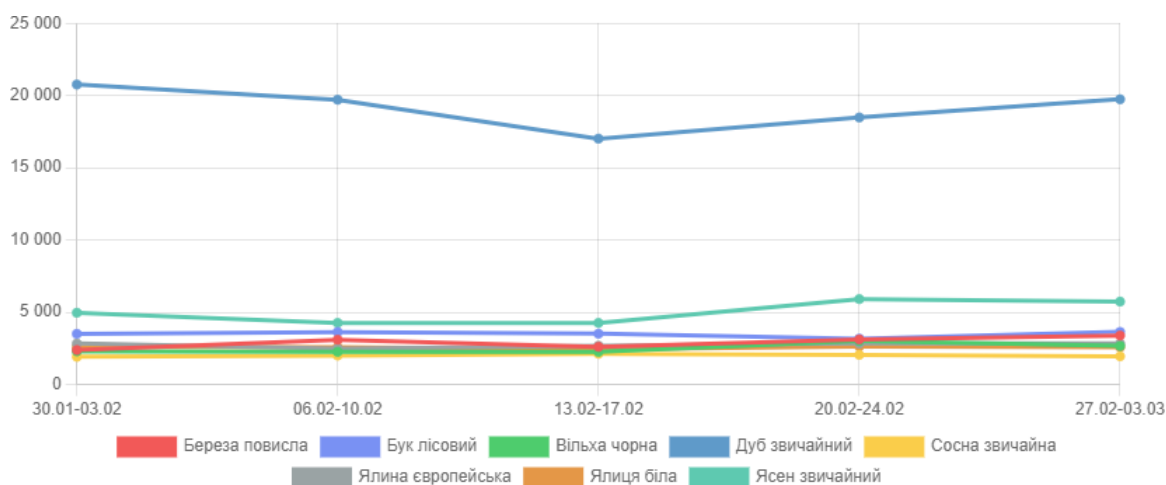
⁴¹ Приклад звітності по санкціям можна побачити тут: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/ueb-zastosuvala-sanktsii-do-8-uchasnikiv-porushnikiv-torgiv-u-se/>

- ✓ Моніторинг виконання зобов'язань за біржовими договорами дозволяє здійснювати планування діяльності ефективніше як продавцям, так і покупцям деревини.
- ✓ Завдяки моніторингу та інформованості про невиконання біржових договорів, такі договори виключаються із розрахунку цінових індикативів ринку, тим самим забезпечуючи краще відображення вартості деревини та динаміку її зміни.

Аналітична підтримка

Процес підготовки торгів та їх проведення супроводжується аналітичною підтримкою з боку товарної біржі. Завданням аналітиків є **дослідження ринкової ситуації для підвищення ефективності рішень** учасників ринку та самої біржі. Основним продуктом відділу аналітики є **індекси цін** на деревину в розрізі основних порід та класів. Наприклад, на ТОВ «УЕБ» індекси розраховуються відповідно до Методики розрахунку котирувальних цін та інших показників торгівлі на Українській енергетичній біржі⁴². Індекси рахуються на місячній, тижневій та щоденній основі. Фактично індекс являє собою середню ціну породи дерева зважену на а) відповідний клас якості (А, В, С, D); б) діаметр колоди; в) географічну структуру торгів по регіонам. Приклад тижневих індексів на круглі лісоматеріали зображений на рис. 7.

Рис. 7. Тижневий індекс середньозважених цін на круглі лісоматеріали, грн/м³

Джерело: <https://www.ueex.com.ua/exchange-quotations/wood/indexes/>

Цінові індекси вирішують ряд практичних **завдань**, зокрема:

- Розуміння **справедливої ціни** учасниками ринку підвищує ефективність їх торговельних рішень.
- Індекс цін є **орієнтиром для визначення ціни довгострокових контрактів** на поставку деревини.
- Індекс може бути **основою для створення та розвитку ринку деривативних контрактів** на

⁴² Методика розрахунку котирувальних цін та інших показників торгівлі на товарній біржі – Товариство з обмеженою відповідальністю «Українська Енергетична Біржа» <https://www.ueex.com.ua/files/methodology-for-quotation-prices-calculation-new.pdf>

необроблену деревину та пиломатеріали, які можуть використовуватись для **хеджування (страхування) цінових ризиків**.

- При регуляторній регламентації обмежень на підвищення/зниження цін на торгах (**price caps**) біржові індекси будуть слугувати **бенчмарком**, на основі якого визначатимуться **ліміти допустимого коливання ціни**.
- Аналіз динаміки індексу дозволяє вибрати **технологію торгів**, оптимальну для поточної ситуації на ринку.

Значення аналітичної підтримки:

- ✓ Розрахунок та публікація цінових індексів робить ринок більш прозорим для всіх учасників.
- ✓ Наявність інформації про ціни створює умови для подальшого розвитку та диверсифікації продуктів, що пропонуються товарними біржами своїм членам/учасникам торгів (наприклад, деривативні контракти).
- ✓ Інформація про ціни та наявність індексів дозволяє учасникам ринку відслідковувати цінові тренди на деревину та відповідно до них планувати свою діяльність.

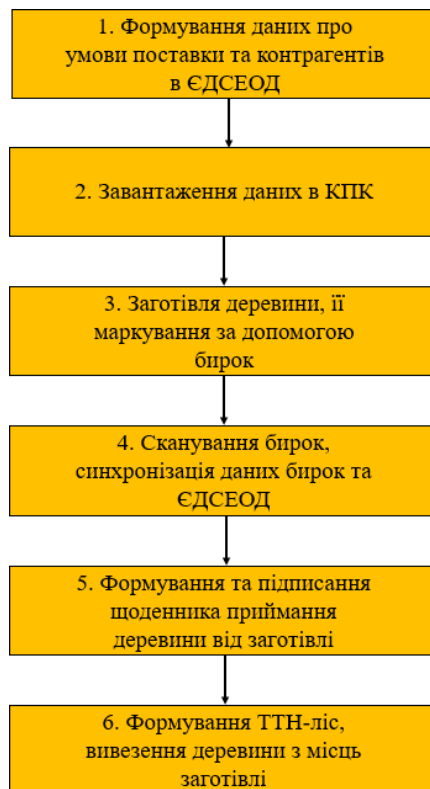
Поставка товару

Поставка товару відбувається у місці та часі, визначеному біржовим договором. Місце поставки називають складом. Виділяють три види складів для поставки: верхній (лісорубна ділянка в лісі); проміжний (дорога в лісі, куди може під'їхати габаритний автотранспорт); нижній (окремий майданчик з вантажним краном, в деяких випадках туди може під'їхати залізничний транспорт).

Процедура поставки деревини проходить відповідно до умов договору та з урахуванням положень Інструкції з ведення електронного обліку деревини⁴³. Її основні етапи зображені на рис. 8.

⁴³ Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, 27.09.2021 № 621, Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 жовтня 2021 р. за № 1343/369656 Про затвердження Інструкції з ведення електронного обліку деревини, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1343-21#Text>

Рис. 8. Етапи поставки необробленої деревини, придбаної на товарній біржі

Джерело: візуалізація авторів

Розглянемо більш детально етапи поставки.

За результатами торгів адміністратор ЄДСЕОД формує **довідники** про: лісокористувачів; користувачів ЄДСЕОД; види деревини, її характеристики; види рубок; умови поставок; назву валют; контрагентів; діапазони номерів **бирок**, якими маркуються колоди деревини.

До початку приймання деревини від заготівлі відповідальна особа на «**кишеньковому персональному комп'ютері (КПК)**» завантажує дані щодо відповідної партії деревини з ЄДСЕОД⁴⁴.

Під час заготівлі деревини кожна колода дерева маркується шляхом набиття на торець кожної колоди бирки зі **штрих-кодом**, за номером якої до КПК вноситься інформація щодо якісних та кількісних характеристик сортименту.

В зазначений час покупець прибуває на місце поставки. Відповідальна особа постачальника вибирає в КПК інформацію щодо місця приймання деревини із зазначенням кварталу, виділу, ділянки (її площі), номеру лісорубного квитка, за яким здійснювалася заготівля, виду рубки, договору підряду чи наряд-акту на виконання робіт. Потім він сканує (вводить) за допомогою КПК бирку і вибирає інформацію стосовно породи, сортименту, класу якості. При цьому автоматично розраховується об'єм кожної колоди та формується специфікація приймання деревини від заготівлі, яка містить повний перелік колод, їх об'єм та номери бирок, якими вони марковані. Відповідальна особа постачальника перевіряє специфікацію приймання деревини від заготівлі та роздруковує її за

⁴⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1343-21#Text>

допомогою мобільного принтера у двох примірниках, які засвідчує підписом.

При виникненні розбіжностей пов'язаних з якістю та кількістю партії деревини сторони біржового договору можуть залучити агента біржі до вирішення спірних питань, який, зокрема, може бути присутнім при відвантаженні деревини та перевіряти зі сторонами кількість та якість деревини, що відвантажується.

В кінці дня заготівлі здійснюється обмін даними між КПК та ЄДСЕОД. На підставі специфікацій приймання деревини від заготівлі, створених за день роботи на одній ділянці (виду рубки) та від одного виконавця робіт, автоматично формується **щоденник приймання деревини від заготівлі**, який підписується відповідальною особою постачальника. На підставі даних щоденника здійснюється оприбуткування деревини.

Облік реалізації деревини здійснюється за допомогою КПК шляхом створення **ТТН-ліс**. Згідно цього документу здійснюється вивезення деревини із місць заготівлі на склади лісокористувача власним чи найманим транспортом.

Так само на підставі ТТН-ліс здійснюється перевезення деревини на склад покупця.

Значення процесу поставки:

- ✓ Синхронізація даних ЕТС Біржі з системою електронного обліку деревини підвищує простежуваність процесу обігу деревини від рубки до реалізації кінцевому споживачу, знижує обсяг тіньових рубок та нелегального продажу деревини.
- ✓ Визначений регламент поставки та наявність третьої особи (товарної біржі в особі агента) стимулює швидке та справедливе вирішення спорів між покупцем та продавцем щодо кількості та якості продукції, умов поставки та оплати.

Оплата товару

На сьогодні оплата товару здійснюється напряму між сторонами договору⁴⁵. Водночас товарні біржі «УУБ» та «УЕБ» готуються до впровадження механізму розрахунків за принципом **«поставка проти оплати»**. Відповідно до зазначеного механізму покупець буде зобов'язаний зарезервувати на біржі гарантійний внесок у сумі, що відповідає вартості придбаної по договору партії деревини, а продавець – відвантажити товар в межах перерахованої на біржу суми. Після отримання біржою підтвердження поставки партії деревини кошти перераховується біржою на рахунок продавця. Дана система також передбачає можливість авансованих платежів.

Процес розрахунків за договором забезпечуватиметься біржою та буде автоматизованим завдяки інтеграції між ЕТС біржі та ІТ системами платіжного банку біржі.

Розглянемо приклад алгоритму розрахунків за принципом «поставка проти оплати» (планується запровадити на «УУБ» та «УЕБ») для біржового договору, за яким поставка деревини здійснюється протягом трьох місяців.

⁴⁵ Поточні правила провадження клірингової діяльності на прикладі ТОВ «УЕБ» можна знайти за посиланням: <https://www.ueex.com.ua/files/ueex-clearing-rules-2021-.pdf?1682753193>

За результатами аукціону між продавцем і покупцем укладено договір купівлі-продажу необробленої деревини строком дії 3 місяці, що передбачає відбір 6 партій деревини рівними частинами з оплатою за фактом відбору кожної партії загальною вартістю 3 млн. грн.

Покупець вносить 500 тис. грн. для оплати 1-ї партії на рахунок біржі. Біржа перераховує продавцю 50% суми як передоплату за партію – 250 тис. грн. Залишок у 250 тис. грн. блокується на рахунку біржі.

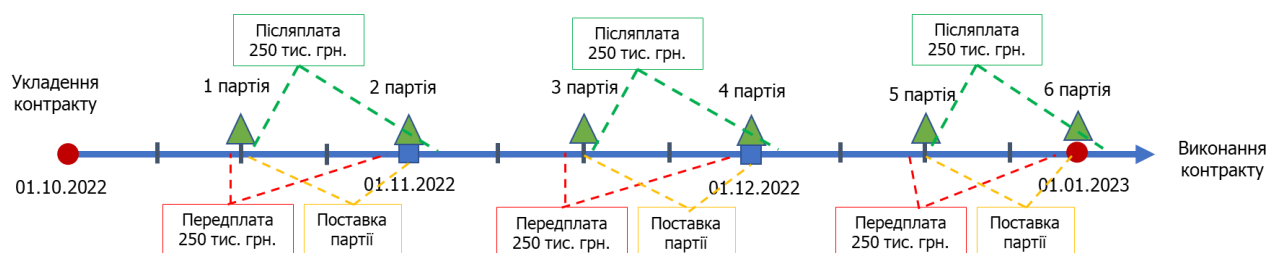
Продавець відвантажує 1-у партію деревини, яку покупець оглянув та прийняв. Продавець направляє повідомлення про це в ЄДСЕОД.

ЄДСЕОД направляє біржі повідомлення про поставку 1-ї партії деревини.

Біржа перераховує залишок – заблоковані для оплати 1-ї партії деревини 250 тис. грн. на користь продавця.

Повторення кроків 2-5 для наступних 5 партій деревини до повного виконання договору. Графічно схема розрахунків зображена на рис. 9.

Рис. 9. Розрахунки по тримісячному договору по принципу здійснення розрахунків «поставка проти оплати»

Джерело: УЕБ

Якщо за підсумками здійснення розрахунків за партію продавець відвантажує більше або менше товару, ніж той, який оплачений покупцем, у контрагентів формується кредиторська та дебіторська заборгованість, яка відображається в ЕТС. Ця заборгованість повинна бути погашена під час поставки наступної партії, згідно умов біржового договору. Перевищення або пониження обсягу поставки та/або суми платежу більше ніж на 10% від закортрактованого буде вважатись порушенням та призведе до накладення санкцій.

Для оптимізації системи розрахунків клієнтів біржа впроваджує додаткові **платіжні сервіси**, зокрема, єдиний рахунок та систему інтеграції з банками.

Єдиний рахунок. У ЕТС біржі створюється єдиний обліковий рахунок для учасника торгів/члена біржі, який може використовуватись при купівлі та продажу лотів. Таким чином, клієнту не потрібно окремо перераховувати гарантійне забезпечення під кожну окрему заявку або біржовий договір. Натомість торгівля здійснюється в межах наявного вільного (не заблоковано під торги) залишку на єдиному рахунку. Після торгів блокуються лише ті кошти, які відповідають сумі гарантійного внеску, необхідного для придбання відповідних лотів. Кошти, які не використовуються учасником у його торговій діяльності можуть бути повернуті йому за запитом.

Інтеграція з розрахунковим банком. Тісна співпраця біржі та розрахункового банку щодо автоматизації взаємодії передбачає автоматичне формування платіжних документів на перерахування біржою грошових коштів в рахунок виконання платіжних зобов'язань учасників торгів та регулярне автоматичне отримання від банку відомостей про рух коштів (вхідні та вихідні платежі) на банківському рахунку біржі, на який учасники торгів перераховують гарантійні внески.

Значення сервісу здійснення розрахунків для розвитку ринку деревини:

- ✓ Пряме залучення біржі у проведення розрахунків за біржовим договором шляхом здійснення розрахунків по принципу «поставка проти оплати» підвищує матеріальні стимули учасників дотримуватися умов договору купівлі-продажу деревини.
- ✓ Застосування сервісу біржі із здійснення розрахунків за біржовими договорами з дотриманням принципу «поставка проти оплати», а також функціонал «єдиного рахунку» дозволяють систематизувати та впорядкувати грошові потоки клієнта та зробити їх більш прогнозованими та економічно доцільними.
- ✓ Інтеграція ЕТС біржі з банками замінює ручний труд співробітників бухгалтерії та фінансистів на здійснення виключно процедур нагляду та контролю, при цьому суттєво зменшуючи виникнення технічних помилок, викликаних людськими чинниками.

4. Вплив запуску біржової торгівлі на вирішення проблем ринку деревини

Протягом останніх років кількість випадків та обсяги незаконних лісозаготівель скорочуються. Тим не менш, згідно опитувань представників деревообробної галузі з різних регіонів України, **від 5 до 10%** ринку деревини все ще може залишатися в тіні.

Рис. 10. Обсяг незаконних рубок деревини в Україні

Сірий ринок деревини являв собою більшу небезпеку, ніж чорний ринок, оскільки формально він був легальним або напівлегальним. Класичними прикладами сірого ринку були **фіктивні біржові торги**, результат яких відомий заздалегідь та торги, які мали штучні обмеження для вільного ціноутворення⁴⁶. На фіктивні біржові торги учасники ринку могли допускатися лише за попередніми домовленостями з біржами, а зміна ціни торгів часто носила формальний характер або була предметом маніпуляцій. Подібні аукціони зазвичай використовувалися для подальшого придбання деревини через домовленості поза біржою та відмивання грошей.

Низька ліквідність та непрогнозованість біржових торгів, а також **слабка інформованість учасників ринку** щодо проведення цих торгів створювали проблеми з плануванням закупівель деревини. Особливі труднощі відчував великий бізнес, який не міг придбати **великі обсяги однорідної продукції**. Іншою проблемою було **придбання менш розповсюджених порід дерев** (дуб, бук, осика, ялиця, граб, ясен) через низькі обсяги реалізації на біржах та непрозорість ціноутворення.

Відсутність стандартизованого та автоматизованого процесу біржових торгів призводила до **значних непрямих витрат фінансових ресурсів та часу** учасників ринку. Прикладами таких витрат були: втрата часу на навчання та опанування технології біржових торгів; незручність процесу

⁴⁶ https://biz.censor.net/resonance/3296131/hto_bude_prodaty_lis_na_milyardy_gryven

проведення голосових торгів у торговельному залі на регіональних біржах; проблеми з оформленням банківських платежів табухгалтерської звітності за результатами торгів.

До липня 2021 року на біржах був слабо врегульований процес моніторингу, який би давав **стимули** учасникам ринку дотримуватися правил біржових торгів, а у випадку їх порушення забезпечував **покарання** порушників. Саме тому біржовий ринок відзначався великою кількістю різноманітних порушень, найбільш розповсюдженим видом яких було невиконання договору купівлі-продажу деревини. Це дозволяло недобросовісним учасникам завищувати ціну торгів, не купуючи після цього деревину або купуючи її за тіншовими схемами поза біржою.

Суттєвим недоліком стихійних торгів деревиною було **слабке регулювання процесу вирішення проблем з якістю продукції**. Зазвичай проблеми з якістю вирішувалися «на місцях» по двостороннім домовленостям між покупцем та продавцем. Це робило процес вирішення цих проблем непрозорим. Подібна ситуація була особливо несприятливою для підприємств, залучених у **довгий цикл переробки деревини** (наприклад, меблева промисловість) і тому дуже залежних від якості сировини. Протягом останніх років деревообробний сектор активно розширював свою присутність на ринках розвинених країн з **високими стандартами якості**. Це посилювало проблему низької якості вхідного ресурсу для деревообробки.

Низький рівень обізнаності учасників ринку у правилах біржової торгівлі стримував перехід учасників ринку деревини на організовані біржові майданчики. Це посилювалося тим, що різні біржі мали **різну процедуру реєстрації та участі у торгах**. Водночас **процеси навчання учасників ринку** біржовій торгівлі були фактично відсутніми.

Впровадження мораторію на експорт лісоматеріалів у необробленому вигляді стимулювало бурхливий розвиток деревообробної галузі. На ринку з'явилася **велика кількість нових гравців**, не всі з яких економічно ефективні. Подібне насичення ринку пояснюється **низьким порогом входу в галузь** (близько 20-30 тис. доларів), **низькими стандартами якості** та **дешевизною сировини** внаслідок існування ринку прямих контрактів та тіншового ринку. Таким чином, неефективні деревообробні підприємства знижують дохід лісгоспів та державного бюджету. Водночас вони створюють мало доданої вартості через **низький рівень обробки деревини**.

Розглянемо як розвитку повноцінної біржової торгівлі лісоматеріалами підтримує вирішення названих проблем.

Проблема	Біржовий процес та рішення
1. Чорний ринок деревини	Проведення торгів. Запуск ліцензованої біржової торгівлі та обов'язковість реалізації деревини через біржу сприяли скороченню обсягів чорного ринку деревини. Це відбувалося, зокрема, через зниження економічних стимулів для продавців працювати за прямими контрактами завдяки вищій ціні продажу деревини на торгах. Підготовка торгів, Проведення торгів, Поставка товару. Інтеграція ЕТС біржі з ЄДСЕОД для простеження руху деревини від етапу підготовки торгів до фізичної поставки. Моніторинг, Агентська програма, Поставка товару. Участь регіональних агентів біржі у перевірках прозорості процесу поставки деревини (сканування бирок, внесення інформації до КПК, передача інформації в ЄДСЕОД, відстежування процесу поставки).
2. Сірий	Акредитація. Відсіювання сумнівних гравців на етапі набуття членства на

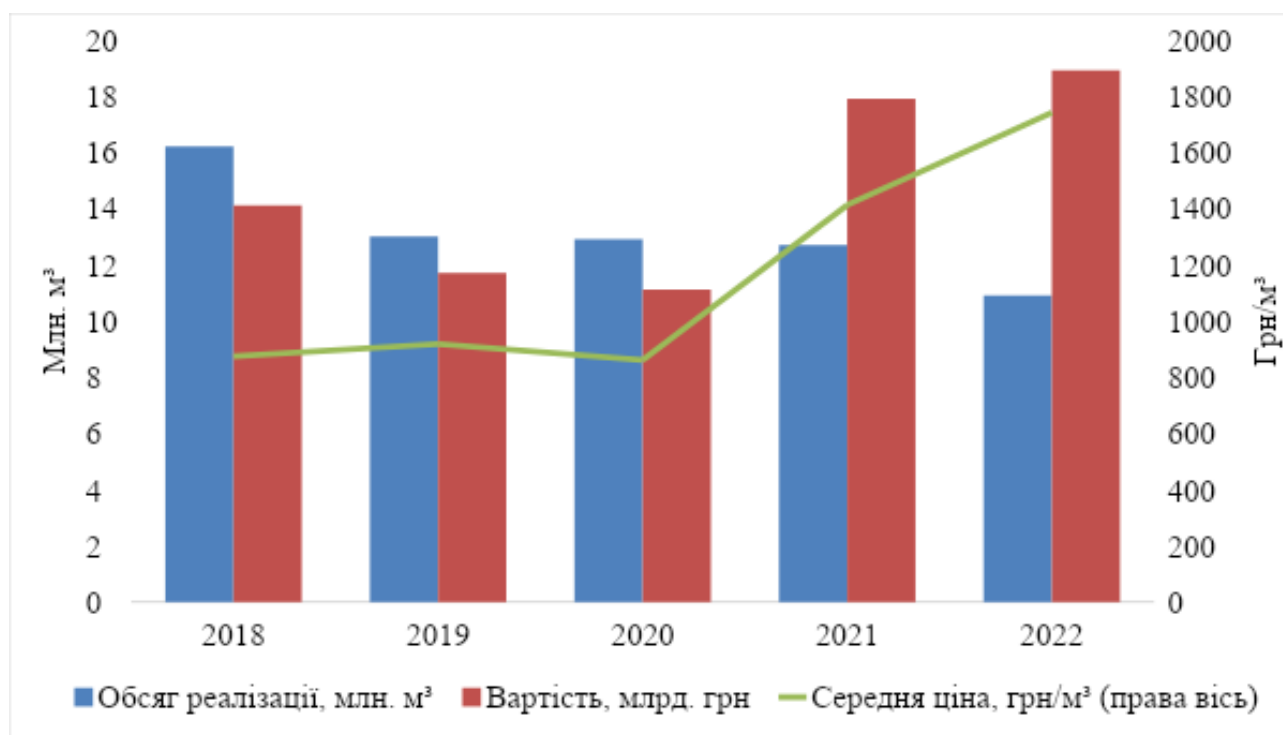
Біржовий ринок деревини	Біржі. Проведення торгів. Використання різних технологій торгів дозволяє досягти прозорого формування ціни, обмежуючи простір для ринкових маніпуляцій. Моніторинг. Контроль за виконанням учасниками електронних аукціонів, взятих на себе зобов'язань за біржовими договорами. Зниження мотивації штучно завищувати ціни через накладання зобов'язань щодо підписання договору за результатами торгів та його виконання. У разі порушення умов біржової угоди та/або біржового договору до порушників застосовуються санкції.
3. Труднощі з плануванням продажів/закупів ель	Моніторинг. Накладання зобов'язань щодо підписання договору за результатами торгів та його виконання через систему гарантійних внесків, можливість накладення санкцій. Підготовка торгів, Агентська програма. Надання агентами інформації щодо сформованих біржових лотів учасникам ринку ще на етапі підготовки аукціону. Підготовка торгів. Система повторних аукціонів для реалізації непроданих на попередніх торгах лотів. Моніторинг, Поставка товару. Контроль за дотриманням обсягів поставок (відхилення більше ніж на 10% від законтрактованого обсягу є підставою для санкцій). Підготовка торгів, Аналітична підтримка. Проведення повторних торгів зі зниженням стартової ціни (редукціон, голандський аукціон) дозволяє уникнути проблем з ціноутворенням на падаючому ринку
4. Високі непрямі витрати часників ринку	Оплата товару. Інтеграція ЕТС біржі з ІТ системами розрахункового банку передбачає автоматичне завантаження інформації про рух грошових коштів на банківському рахунку Біржі, на який учасники перераховують гарантійні внески, та автоматизоване формування платіжних доручень Біржі на перерахування гарантійних внесків покупців на рахунки продавців та на повернення вільних від зобов'язань коштів учасникам торгів, тим самим підвищуючи рівень прозорості розрахунків та спрощуючи роботу бухгалтерії на підприємствах-учасниках біржі. Оплата товару. Система єдиного рахунку у ЕТС біржі мінімізує кількість платежів між Біржею та учасником торгів, роблячи грошові потоки такого учасника більш прогнозованими. Оплата товару. Система «поставка проти оплати» завчасно формує графік поставок та платежів, дозволяє учаснику торгів планувати рух оборотних коштів. Моніторинг. Можливість зниження суми гарантійного внеску для учасників торгів з високим рейтингом (буде реалізовано у найближчому майбутньому). Моніторинг, Агентська програма, Поставка товару. Контроль регіональних агентів за виконанням умов договору вирішує спори щодо розбіжностей у характеристиках партії деревини, що зазначені у біржовому договорі та фактично поставляється, чим пришвидшує процес поставки товару, усуває транзакційні витрати щодо оформлення документів та перевірки якості.
5. Порушення зобов'язань учасниками ринку	Моніторинг. Впровадження системи гарантійних внесків для забезпечення виконання біржових угод/договорів, зміна розміру гарантійного внеску в залежності від ступеня ризикованості учасника торгів (буде реалізовано у найближчому майбутньому). Моніторинг. Накладення санкцій на порушника зобов'язань за біржовим

	договором. Оплата товару. Впровадження механізму розрахунків за принципом «поставка проти оплати» мінімізує ризик непоставки товару, оскільки оплата буде здійснюватися після отримання біржею підтвердження поставки товару
6. Проблеми з якістю товару	Підготовка торгів, Агентська програма. Чіткі специфікації біржових договорів, розподіл відповідальності сторін договору у разі виявлення проблем з якістю продукції. Агентська програма, Поставка товару. Залучення регіональних агентів біржі у процес фізичної перевірки якості товару.
7. Технічна складність участі у торгах, низький рівень кваліфікації учасників ринку	Підготовка торгів, Проведення торгів, Оплата товару. Максимальна автоматизація процесу торгівлі, оформлення документів та проведення платежів. Агентська програма. Проведення інформаційно-освітньої роботи регіональними агентами біржі.
8. Зниження ефективності деревообробної галузі	Підготовка торгів, Аналітична підтримка. Виділення груп (категорій) учасників торгів за прозорими та публічними критеріями та організації для кожної з груп окремих біржових торгів за результатами яких учасники зможуть укладати біржові договори з різним терміном поставки деревини (від 1 місяця до 1 року). Акредитація, Моніторинг, Аналітична підтримка, Проведення торгів. Більша прозорість ринку та підвищення ціни на торгах змушує неефективних переробників йти з ринку.

5. Оцінка економічного ефекту запуску біржової торгівлі деревиною

Протягом 2018-2022 років обсяг виробництва та реалізації круглого лісу поступово знижувався через посилення екологічного моніторингу лісів та зміни підходу до планування лісозаготівель (рис. 11). Незважаючи на це, доходи лісових господарств показали суттєве зростання: починаючи з 2020 року вартість реалізованої деревини зросла з **11,1 до 18,9 млрд. грн**, тобто на **70%**. Причиною цього стало підвищення середньої ціни реалізації круглого лісу вдвічі – з **860 у 2020 році до 1740 грн/м³ у 2022 році згідно з даними Державної служби статистики України**. За оцінками Державного агентства лісових ресурсів України, головною причиною зростання ціни та доходів лісових господарств у 2021-2022 році стало посилення конкуренції між переробними підприємствами в рамках біржової торгівлі⁴⁷.

Рис. 11. Фізичні обсяги, вартість та середня ціна реалізованої деревини в Україні

Джерело: Державна служба статистики України

Зростання вартості реалізованої продукції стимулювали збільшення податкових надходжень від галузі заготівлі та переробки деревини. Рис. 12 вказує, що сума сплачених податків по КВЕД 02.20 «Лісозаготівлі» була відносно стабільною протягом 2018-2020 років (близько **900 млн. грн**). Запуск біржової торгівлі у 2021 році (21 липня відбулись перші торги деревиною на біржі відповідно до нового Закону «Про товарну біржу» згідно із ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19.06.2020 №738-ІХ⁴⁸) та зростання ринку необробленої деревини супроводжувалося

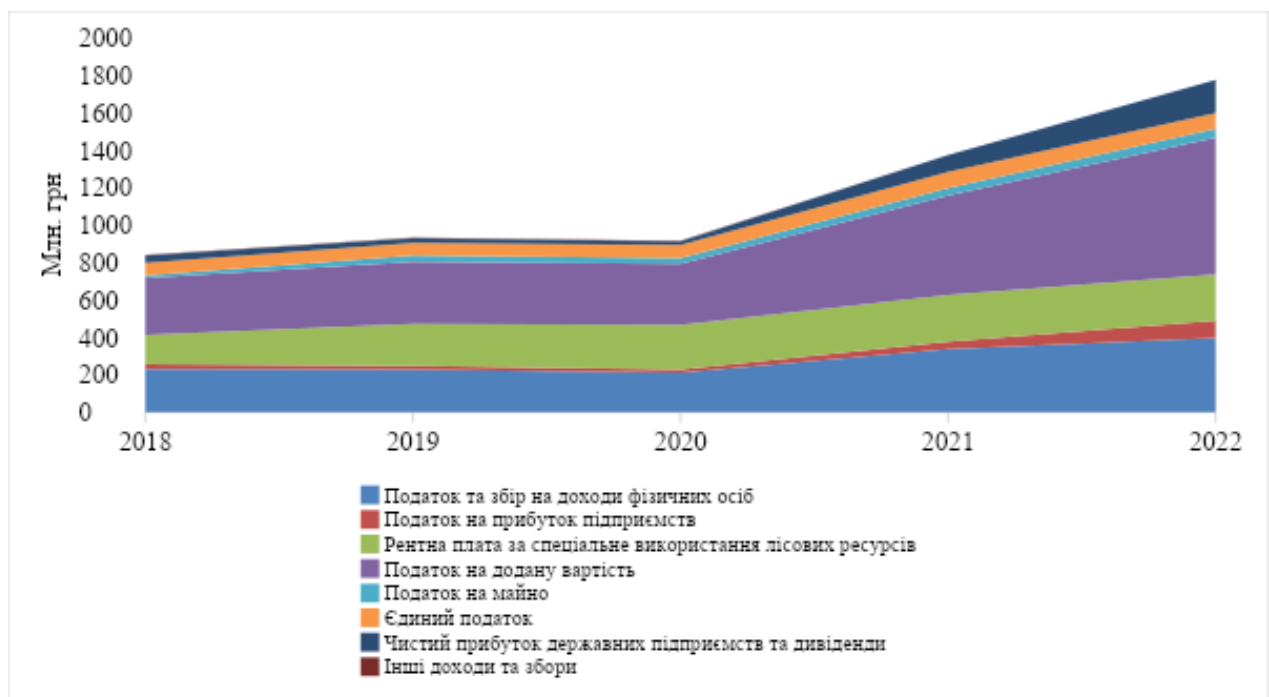
⁴⁷ https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/public/_zvit/publicnii-zvit-za-2022.pdf

⁴⁸ <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/pershi-uspishni-torgi-derevinou-za-novim-zakonodavstvom-provela/>

підвищенням річної суми податкових надходжень до близько 1370 млн. грн. За підсумками 2022 року сума сплачених податків досягла **1775 млн. грн**, що майже **вдвічі перевищує показники 2020 року**.

Важливо зазначити, що протягом 2020-2022 років найбільше зростали надходження по тим видам податків, базою оподаткування яких була **додана вартість** лісозаготівельної галузі. Скажімо, сума **податку на прибуток підприємств** зросла в **5,9 разів**, а сума **податку на додану вартість** – у **2,2 рази**. Водночас надходження у формі **чистого прибутку та дивідендів державних підприємств** показали зростання у **9,3 рази**, що є індикатором **детінізації державних лісгоспів**. Відмітимо, що жоден з видів податків не показав зниження надходжень впродовж даного періоду.

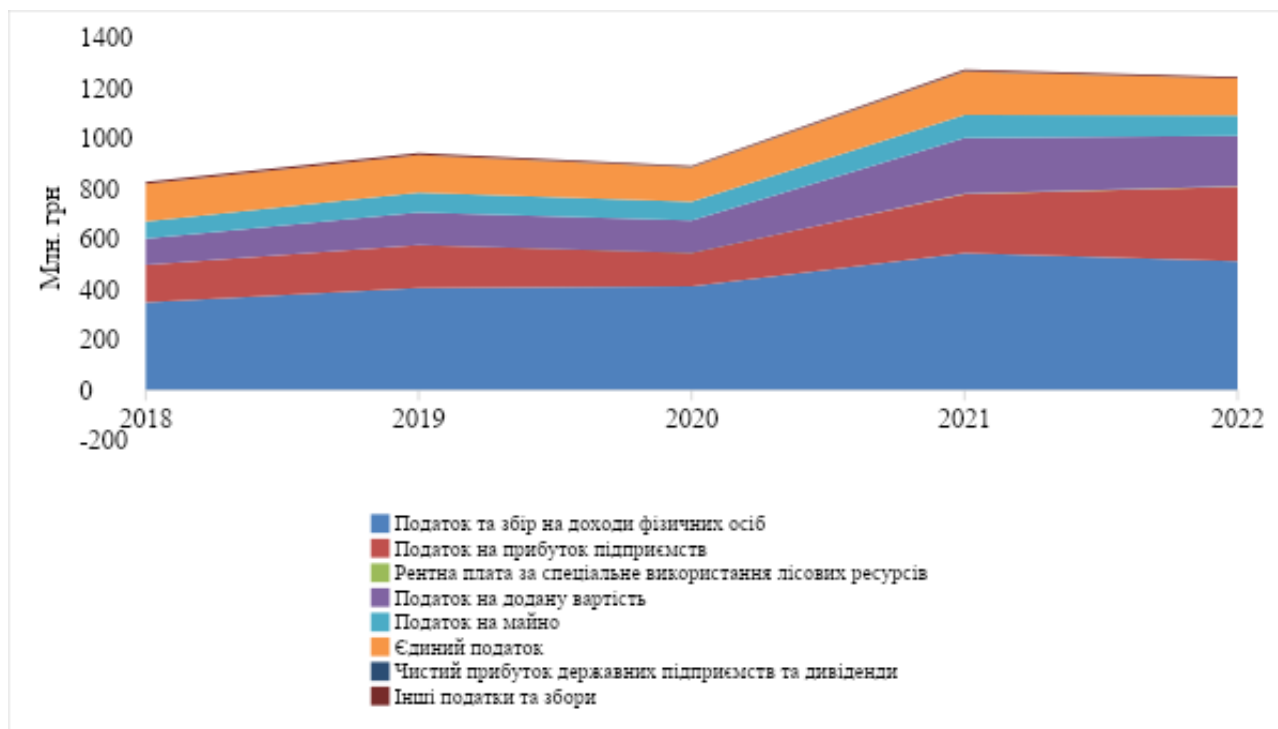
Рис. 12. Сума сплачених податків за КВЕД 02.20 «Лісозаготівлі»

Джерело: Міністерство фінансів України

Водночас зростання цін на деревину не призвело до стрімкого падіння доходів та податкових надходжень деревопереробного сектора. Як видно з рис. 13, сума сплачених переробниками податків зросла з **888 млн. грн** у 2020 році до **1270 млн. грн** у 2021 році. У 2022 році податкові надходження сектору знизилися до **1242 млн. грн** за рахунок скорочення суми **податку та збору на доходи фізичних осіб**. Таким чином, впродовж 2020-2022 років податкові надходження деревопереробки зросли на **40%**. Подібно до лісозаготівельної галузі, найбільше зростання показали **податок на прибуток підприємств (в 2,2 рази)** та **податок на додану вартість (в 1,6 разів)**.

Рис. 13. Сума сплачених податків за КВЕД 16.10 «Лісопильне та стругальне виробництво»

Джерело: Міністерство фінансів України

Як було вказано вище, впровадження мораторію на експорт необробленої деревини стимулювало насичення ринку дешевою сировиною та як наслідок – зростання кількості неефективних деревопереробних підприємств. Результати опитування представників деревообробної галузі проведений у рамках цього звіту показують, що повноцінний запуск біржової торгівлі в 2021 році мотивував переробні підприємства **підвищувати ефективність переробки або йти з ринку**. Це досягалося, перш за все, зростанням цін на деревину через посилення конкуренції між деревообробниками. В цій конкуренції вигравали лише ефективні переробники. Це стосувалося, зокрема, скорочення **переробки лісу філіалами державних лісгоспів**, які існують виключно за рахунок доступу до дешевої сировини.

6. Перспективи вдосконалення системи біржової торгівлі

Окрім вже існуючих сервісів біржової торгівлі деревиною, існує ряд **напрямів вдосконалення існуючої системи торгівлі**, які можуть бути реалізовані протягом найближчого майбутнього, а саме:

1. Впровадження системи рейтингування учасників торгів. Дана система, запропонована УЕБ, матиме на меті підвищення рівня відповідальності на ринку та зниження непрямих витрат учасників ринку за рахунок їх високої репутації. Планується, що високий рейтинг клієнта дозволить йому сплачувати нижчий гарантійний внесок. Оцінка рейтингу визначатиметься біржою як сума балів за кожним із критеріїв, які характеризують бізнес-діяльність клієнта, його репутацію, фінансовий стан та історію ділової активності. Повний перелік критеріїв та орієнтовна оцінка впливу кожної з груп критеріїв (у відсотках) на кінцеву оцінку ризику учасника торгів (на прикладі Української енергетичної біржі) зображені на рис. 14.

Рис. 14. Система критеріїв для оцінки рейтингу учасників біржових торгів лісоматеріалами

I. Бізнес діяльність та ділова репутація – 30%	II. Фінансовий стан – 10%	III. Історія ділової активності учасника – 60%
1. кількість років від дати реєстрації; 2. оцінка структури власності (крім ФОП); 3. наявність публічного корпоративного конфлікту та/або конфлікту інтересів посадових осіб; 4. наявність судових справ проти учасника торгів; 5. середньорічна кількість співробітників; 6. наявність заборгованості по заробітній платі; 7. наявність провадження у справі про банкрутство; 8. пов'язаність з іншим (-и) учасником (-ами) торгів, на якого (яких) Біржою накладено санкції у вигляді обмеження доступу до торгів	Для ЮО: 1. власний капітал; 2. чистий робочий капітал; 3. чистий фінансовий результат Для ФОП: 1. обсяг доходу за останній звітний період	1,2. середній показник виконання договорів КП, строк дії яких вийшов, % за останній 1 повний квартал та 3 попередні квартали; 3,4. відношення кількості невиконаних (виконання - 0%) договорів до загальної кількості укладених договорів за останній повний квартал та 3 попередні квартали; 5. кількість застосованих санкцій протягом поточного календарного року; 6. наявність заборгованості з платежів на користь Біржі.

Джерело: Українська енергетична біржа

Результуюча сума балів рейтингу визначає рівень ризику клієнта. Виділятимуться п'ять груп ризику – А, В, С, D, Е, до яких біржа відноситиме учасників торгів на підставі результуючої оцінки учасника торгів згідно визначеної шкали. До групи А відносяться учасники торгів, які отримали найнижчу кількість балів та відповідно характеризуються найнижчим рівнем ризику, до групи Е – найвищу суму балів та відповідно найвищий ризик. Для кожної з груп ризику буде визначено коригуючий коефіцієнт, який впливатиме на рівень гарантійного забезпечення для учасників кожної з груп ризику. Перспективний запроектований підхід до визначення розміру гарантійного внеску в залежності від групи ризику учасника торгів показаний на рис. 15. Клієнти з високим рейтингом (А, В) сплачуватимуть знижену суму гарантійного внеску (до базового розміру гарантійного внеску застосовуватиметься понижуючий коефіцієнт). Група С з середнім рейтингом сплачуватиме базовий розмір гарантійного внеску – 5% від початкової суми лоту. Для всіх інших груп базовий розмір

гарантійного внеску коригуватиметься на відповідний коефіцієнт, що збільшує розмір гарантійного внеску. Таким чином, група А сплатуватиме 3,5% від початкової суми лоту, а група Е – 10%.

Рис. 15. Приклад можливого застосування коефіцієнтів до базового розміру гарантійного внеску у залежності від групи ризику учасника торгів згідно рейтингової оцінки

A	0,7	Базовий розмір ГВ 5%	3,5%
B	0,85		4,25%
C	1		5%
D	1,5		7,5%
E	2		10%

Джерело: Українська енергетична біржа

2. Більш глибока автоматизація моніторингу, зокрема автоматичний розрахунок рейтингу клієнта та розміру його гарантійного внеску, фіксації та перевірки порушень, накладення санкцій та стягування штрафів (шляхом списання коштів з єдиного рахунку).

3. Можливість одночасного обліку як власних коштів клієнта, так і сум за банківськими гарантіями на єдиному рахунку. Це дозволить клієнтам відволікати менше ліквідності з обороту та не заморожувати її при сплаті гарантійного забезпечення.

4. Збільшення прозорості процесу поставки. Періодично трапляються тіньові схеми торгівлі деревиною, коли проскановані бирки знімаються з колод та повторно використовуються для нових колод⁴⁹. Для запобігання подібних операцій біржі планують використовувати **GPS-трекери**, які чіпляються на машину. Відстеження транспорту через ці трекери дозволить запобігти перевезенню незареєстрованої деревини. В рамках даної системи планується контроль проходження деревини через **конкретні точки поставки (базиси)** з метою недопущення нелегальних відвантажень деревини вздовж маршрутів проходження транспорту.

5. Сегментація ринку. За результатами аналізу обсягів деревини, що були придбані на біржових торгах, вже зараз можна виділити окремі категорії (групи) учасників ринку – покупців, які в рамках цих категорій мають співставні можливості та інтереси, а також запити на укладення договорів з різними термінами поставки. Рішенням, яке б на якісному рівні задовольнило би інтереси таких учасників, зберігаючи при цьому конкурентне середовище під час біржових торгів, є організація та проведення окремих біржових торгів для таких груп. При цьому визначення таких груп має відбуватись за прозорими та зрозумілими критеріями.

Наприклад, умовно можна виділити наступні групи (категорії) учасників біржових торгів в залежності від придбаного ними обсягу деревини за минулий рік та з урахування термінів виконання біржових договорів, які ці учасники матимуть можливість укладати за результатами проведених торгів:

Категорія «Великий бізнес», до якої пропонується відносити учасників торгів, що придбали за попередній календарний рік 40 000 і більше м3 деревини, а за останній поточний квартал 10 000 і більш м3 деревини, та в рамках якої учасники торгів матимуть можливість укладати біржові

⁴⁹ https://www.zhitomir.info/news_212901.html

договори з терміном виконання: поточний місяць, наступний місяць, поточний квартал, наступний квартал, поточне півріччя, наступне півріччя;

Категорія «Середній бізнес», до якої пропонується відносити учасників торгів, що придбали за попередній календарний рік від 2 000 до 40 000 м3 деревини, а за останній поточний квартал від 500 до 10 000 м3 деревини, та в рамках якої учасники торгів матимуть можливість укласти біржові договори з терміном виконання: поточний місяць, наступний місяць, поточний квартал, наступний квартал

Категорія «Малий бізнес», до якої пропонується відносити учасників торгів, що придбали за попередній календарний рік від 200 до 2 000 м3 деревини, а за останній поточний квартал від 50 до 500 м3 деревини, та в рамках якої учасники торгів матимуть можливість укласти біржові договори з терміном виконання: поточний місяць, наступний місяць, поточний квартал;

Категорія «Інші покупці (Мікро бізнес)», до якої пропонується відносити учасників торгів, що придбали за попередній календарний рік менше 200 м3 деревини, та в рамках якої учасники торгів матимуть можливість укласти біржові договори з терміном виконання: поточний місяць.

Позитивними наслідками сегментації є наступні:

- Малі та мікро підприємства отримають можливість придбавати на конкурентних торгах серед таких самих малих та мікро учасників незначні за обсягом лоти за короткостроковими договорами, що якнайкраще відповідатиме їх потребам у сировині, фінансовим можливостям та рівню кредитного ризику, що мають такі суб'єкти;
- Середні та великі підприємства отримають можливість на конкурентних засадах змагатись за великі за об'ємом лоти та укласти довгострокові контракти, що дозволить їм мінімізувати адміністративні та фінансові витрати, ефективніше планувати завантаженість виробничих потужностей, виходячи із законтракованих на довгий строк об'ємів деревини та налагодити безперервне виробництво;
- Продавці деревини, а саме лісові господарства та розпорядники лісів, у тому числі Державне підприємство «Ліси України», отримають можливість побудувати збалансовану модель продажів, що буде базуватись на високій диференціації поставок деревини у короткостроковій та довгостроковій перспективі у розрізі великих та незначних об'ємів;
- Разом усі учасники торгів отримають можливість стабілізувати свою діяльність, надати їй більшої плановості та прогнозованості, що передбачатиме отримання кращих фінансових показників діяльності, зменшення випадків невиконання договорів та їх анулювання, надання стабільної роботи співробітникам, можливість підвищення їхньої заробітної плати, а відповідно і збільшення відрахувань до бюджету, що в цілому матиме позитивний вплив на стан галузі.

6. Поглиблення інтеграції ЕТС бірж з державними електронними сервісами, які з'являться у найближчому майбутньому. Зокрема, можлива робота за такими напрямками:

а) прив'язка даних по торгам для подачі документів на отримання і видачу лісорубного квитка в рамках сервісу «е-Ліс»;

б) видачі **Електронного сертифікату («е-Сертифікат»)** про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів за результатами біржових аукціонів;

в) синхронізація даних бірж з даними **Лісового порталу**, який повинен стати уніфікованим інформаційним ресурсом, де систематизовано всі послуги, реєстри та дані лісової галузі;

г) створення та впровадження в систему розрахунків біржі електронної товарно-транспортної накладної (**«е-ТТН»**), що оптимізує процес оплати та поставки деревини за результатами біржових торгів.

Окремо варто зазначити, що із інтеграцією України до ЄС, українські біржі та біржові торги повинні будуть поступово набувати характеристик, що відповідають вимогам законодавства ЄС.

7. Висновки

Як було вказано вище, запуск повноцінної біржової торгівлі деревиною є **структурним елементом реформи українського ринку деревини**. Біржова торгівля створює ряд стимулів для розвитку сектору через: встановлення уніфікованих правил торгівлі деревиною, оптимізацію процесу торгівлі, впровадження системи моніторингу дій учасників торгів, справедливе ціноутворення, зниження економічної доцільності тіньових схем продажу деревини та ін.

Водночас ефективний біржовий ринок дозволяє посилити ефект від інших складових реформи лісової галузі (рис. 16). Зокрема, біржі розширюють потенціал використання **інформаційної інфраструктури ринку** для підвищення його **прозорості**. Це реалізується через синхронізацію біржових даних з електронною системою обліку деревини, Лісовим порталом та супутніми електронними сервісами («Ліс у смартфоні», «е-Сертифікат», «е-ТТН»).

Рис. 16. Складові елементи реформи ринку деревини в Україні

Джерело: візуалізація авторів

Крім того, розвиток біржової торгівлі взаємопов'язаний зі змінами **інституційного середовища**. Скажімо, відокремлення функцій Держлісагентства полегшить проведення антимонопольної та антикорупційної політики в лісовій галузі.

Щодо законодавчих змін, то вони включають, в першу чергу, підготовку **законопроекту «Про ринок деревини» до другого читання**. Оскільки закони України мають вищу юридичну силу за акти Кабінету Міністрів України, прийняття поточної версії законопроекту «Про ринок деревини» скасує норми

постанови Кабінету Міністрів № 1433, згідно якої торгівля деревиною здійснюється виключно на організованих товарних ринках. Це фактично легалізує можливість продажу деревини через прямі договори (оферту), що може створювати умови для непрозорого ціноутворення на лісоматеріали. Тому рішенням даної проблеми в рамках підготовки законопроекту до другого читання може бути а) регламентація процесу ціноутворення на ринку прямих контрактів з орієнтацією на біржові ціни або б) заборона ринку прямих контрактів та встановлення обов'язковості торгівлі деревиною на організованих торговельних майданчиках.